

О. О. Пернацька,
аспірант, Інститут регіональних досліджень НАН України

ОСНОВНІ НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕНЬ ЗАХІДНИХ НАУКОВЦІВ У ВИВЧЕННІ ЕКОНОМІКИ КУЛЬТУРНОЇ СФЕРИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗАСТОСУВАННЯ ЇХ РЕЗУЛЬТАТІВ ПРИ ПЛАНУВАННІ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ В УКРАЇНІ

У статті розглянуті основні напрямки досліджень останніх років західних науковців, які займаються вивченням економіки культурної сфери. Особлива увага приділена тим дослідженням, що спрямовані на виявлення зв'язку між культурою та економічним розвитком та дослідженням, що мають регіональну складову. Надані рекомендації по застосуванню західного досвіду при плануванні соціально-економічного розвитку культурної сфери регіонів і районів України.

The main directions of the last years western scientist's researches in a case of studying cultural economics has been observed. The special attention was paying heed to researches which subject was relationships between culture and economic development and regional researches. Recommendations about implementing foreign experience in planning social-economic development cultural sphere has done.

Ключові слова: зарубіжний досвід, стратегія розвитку культури, економіка культурної сфери, економічний розвиток.

Key words: foreign experience, cultural development strategy, cultural economics, economic development.

ВСТУП

Тривалий час економічні процеси, що відбуваються у сфері культури, залишалися поза увагою західних науковців. Першою значною працею в напрямку економіки культури, на яку західна наука звернула велику увагу, було дослідження В. Баумоля і В. Боуена "Виконавчі мистецтва: економічна дилема". З того часу почалися активні дослідження впливу культурних галузей на економічний розвиток, вийшли сотні статей і книжок, присвячених цьому напрямку, організовуються міжнародні конференції, міжнародні і національні урядові організації фінансують розвиток цього напрямку науки (Європейська статистичною агенцією, Організацією з економічної кооперації та розвитку, ЮНЕСКО та іншими). Наукова робота, що спрямована на пошук зв'язків між економікою та культурою, застосування отриманих результатів при плануванні ведеться багатьма західними науковцями:

В Україні критично переробити досвід та застосувати у наших умовах. Роботу ведуть Куценко І.В., Остафійчук Я.В., Петрушенко Ю.М., Садова У.Я., Шевчук Л.Т. та ін. Але і при наявності великої кількості таких досліджень питання соціально-економічного розвитку культурної сфери залишається маловивченим.

В наш час перед органами державної влади, органами місцевого самоврядування постійно постає питання регулювання розвитку культурної сфери регіону та її впливу на соціально-економічне зростання. Актуальними стають питання фінансування культурної сфери, її державного та недержавного управління, зайнятості культурних працівників. Ті самі проблеми й питання в різний час вирішувалися та продовжують вирішуватися органами управління Євросоюзу та урядами різних країн, які залучають для цього провідні наукові установи і окремих науковців.

Але в Україні до цього часу мало застосовується

світовий досвід розробки індексів соціально-економічного розвитку культури, розробки комплексних програм підтримки культурних галузей, моніторингу досягнення результатів. Планування програм розвитку культури на рівні районів, міст і навіть регіонів часто відбувається формально і за типовими шаблонами, не враховуючи при цьому особливості досліджуваної галузі. Це призводить до того, що фінансування культури відбувається за залишковим принципом, не впроваджуються нові сучасні технології, а існуючі матеріальні фонди зношуються без надії на відновлення. Саме тому вивчення досвіду західних держав щодо аналізу, планування та розвитку культурних процесів та явищ, соціально-економічного планування культурної сфери є особливо актуальним.

ПОСТАНОВКА ЗАДАЧІ

Мета цього дослідження — огляд основних тенденцій західної науки у сфері економіки культури, та надання рекомендацій для їх подальшого застосування при плануванні розвитку районів і регіонів в Україні. При цьому не ставиться завдання сліпого копіювання або калькування зарубіжного досвіду, бо кожний інструмент і кожний засіб має пройти адаптацію для умов України і застосовуватися тільки із врахуванням індивідуальних регіональних особливостей.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ

В західній науці вивчення економічної складової культурної сфери почалося з мистецтв, і досі вони (особливо виконавські мистецтва) й інші креативні галузі є найбільшою частиною досліджень в цьому напрямку. Але зараз в економіку культури входять й інші: так, класифікація, що розроблена "Журналом економічної літератури" (JEL), і яка використовується більшістю західних економічних видань, включає також економіку літератури й економіку релігій.

Завдяки активній роботі міжнародних і національних наукових закладів, уваги організацій системи ООН, підтримці керуючих структур, на сьогодні досягнуті значні результати в дослідженні цієї області:

По-перше, це визначення і відокремлення культурних галузей. Поняття "культура" є достатньо широким, в літературі можна знайти сотні визначень цього терміну, але для заявленої цілі необхідно зазначити тільки необхідні межі, оскільки ця дефініція важлива остільки, оскільки головна відзнака культурних галузей — наявність в них особливого символічного наповнення, а не тільки матеріальних характеристик. Звідси і розробки, що допомагають виявити культурну вартість (або цінність), а також дозволяють кількісно її оцінити.

По-друге, це статистика культури. Під егідою Організації Об'єднаних Націй проводяться міжнародні конференції, присвячені цьому питанню; міжнародними організаціями виділяються значні асигнування на дослідження в цій сфері.

По-третє, це індекси розвитку культурної сфери. Одна з цілей — побудова такого індексу, який би відображав розвиток культурної сфери, був би достатньо простим і давав можливість порівняння показників між країнами.

По-четверте, стійкий розвиток культури, моделювання культурного середовища і визначення її складової в добробуті населення.

По-п'яте, економіка праці працівників, які зайняті в культурних галузях і людей, зайнятих культурною або креативною роботою, але працюють в інших сферах.

І, наостанок, вплив культурної складової на економічний розвиток і економічне зростання: які саме культурні і соціокультурні фактори впливають на розвиток, як культури і моделі одно з іншим.

Розглянемо кожний з цих напрямків досліджень докладніше.

СТАТИСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Головне завдання статистичних досліджень в сфері економіки культури — це визначення сфер і переліку галузей, які можна віднести до культурних, вдосконалення методики збору даних.

В звіті Організації з економічної кооперації зазначається, що культура — комплексне поняття, і економічні результати її діяльності можуть бути також і результатом функціонування інших галузей [1, с. 10]. Тому є спроба розробки допоміжного рахунку, подібного до того, що застосовується у розрахунку обсягів туристичної діяльності, основний принцип якого — визначення певного відсотка в кожній галузі, який припадає на туристичне споживання.

Для проведення порівняння, обміну і запозичення досвіду різних країн, на різних рівнях регулярно проводяться конференції, які присвячені вдосконаленню статистичної методології. На одній з найбільших, організованої Інститутом статистики ЮНЕСКО, яка проводилась 21—23 жовтня 2003 року в Монреалі, розглядалися питання як загальної методології, так і спеціальних підгалузей і підсистем культури: статистика творчих галузей, реклама, видавництво, культура підприємств.

Інститут статистики ЮНЕСКО має багатий досвід збору даних в галузі статистики, але існують певні проблеми у зіставленні, порівнянні цих даних між різними країнами.

Важливі кроки до моніторингу культурної сфери зробило Європейське статистичне управління (Євростат). Основні питання, що висвітлюються в їх останніх дослідженнях, — це вдосконалення методології статистичних класифікацій, опис різних видів господарської діяльності, що може відносити до економіки культурної сфери, забезпечення максимальної сумірності та міжнародних порівнянь.

Культуру за своєю сутністю виміряти або дуже складно, або неможливо. Але можливо виміряти показники, які характеризують її соціально-економічний розвиток на певній території та в динаміці. З початку 90-х років розробкою індексу, за допомогою якого можна порівняти культурний розвиток територій, займаються провідні міжнародні економічні інституції.

Цій темі присвячені доклади-звіти робочої групи Інституту статистики Юнеско, Державних департаментів країн, науково-дослідних інститутів.

Індекси соціально-економічного розвитку культурної сфери

Одна з цілей — конструювання такого індексу роз-

вितку, який би відзеркалював розвиток культурної сфери, був достатньо простим і давав змогу порівняння показників між країнами. Таким чином, відігравши роль, подібну до Індексу людського розвитку, який щорічно розраховується ООН. Але через спробу включити занадто різні показники, але в той самий час добитися сумірності, цей індекс ще перебуває на стадії розроблення. Одна з проблем закладена в самій структурі і складі показників: необхідно врахувати обсяги виробництва послуг, а вони, як це зазначається в Докладі з інноваційного розвитку послуг Європейського інноваційного бюро, лише частково можуть бути порівняні між різними країнами і адекватно оцінені [2, с. 3].

Кроки в напрямку агрегування культурних індикаторів провадяться в різних напрямках, наприклад, в рівнях і змінах культурного капіталу, подібним до тих, що зробили Пірс (Pearce) і Аткинсон (Atkinson) в 1993 році для натурального капіталу [3, с. 13].

Зусилля по конструюванню культурних індикаторів мають деякі особливості самі по собі й калькулювання ускладнюється й тим, що недостатність підходящих даних по культурним ресурсам для будь-якої країни, що унеможлиблює їх інтернаціональне порівняння.

Одна зі спроб — на основі вивчення досвіду існуючого Індексу політичної свободи, Індексу людського розвитку розробка кількох інших [4]:

— Індекс культурної свободи, який базується на показниках, отриманих переважно методами експертних оцінок. Включає такі групи показників: 1) особиста безпека; 2) недискримінація; 3) свобода думок і висловлювань; 4) право на самовираження.

— Індекс креативних можливостей, на відміну від попереднього, де оцінюється, наскільки суспільство дозволяє або забороняє базові людські свободи, цей індекс визначає, наскільки активно суспільство заохочує людину до самовираження, інноваційної діяльності [4, с. 7]. Включає такі групи показників: 1) витрати на культурну діяльність і продукти (державні, витрати установ, домогосподарств, туристичні витрати); 2) створення нового продукту (у видавництві, виконавчих образотворчих мистецтвах, кіно — і відеопродуктив); 3) кількість людей, напряму залучених до творчої діяльності.

— Індекс культурного діалогу. Включає 3 кластери: 1) базова інформація про освіту; 2) можливості комунікації; 3) культурна різноманітність.

— Культурний індекс розвитку і очікуваної тривалості життя.

Стойкий розвиток культури та вплив культурної складової на економічне зростання

Цей напрямок ставить на меті цілі, подібні до тих, що застосовуються у плануванні стійкого екологічного розвитку; відбувається моделювання культурного середовища і визначення його складової у добробуті населення. Тобто західні вчені в своїх працях поширюють концепцію стійкого розвитку (в екологічному розумінні) на культуру, знаходячи паралелі між концепціями натурального і культурного капіталу [5, с. 1; 4]. Категорія "культурний капітал" визначається як актив, який додає, культурну складову як додаток до економічної цінності, яка використовується, справжня цінність культурного

об'єкту для індивідів або спільноти полягає в естетичних, духовних, символічних і інших елементах, які знаходяться поза звичайним економічним розрахунком. Ця вартість і є культурною цінністю. В той самий час культурний капітал передумовлює появу 2 видів цінності: економічної і культурної, через одну складову (фізичну) приходимо до необхідності і взаємопов'язаності іншої (нематеріальної) [5, с. 3, 7]

Проблема визначення росту і зміни культурного капіталу впливає з самої суті культурної спадщини, її характері зберігатися і передаватися між поколіннями. Наприклад, не можна зараз сказати, які з творів мистецтва, будівель тощо через п'ятдесят або через сто років стануть культурно важливими для спільнот, або навіть для всього світу [5, с. 12].

Міжнародні організації зараз приділяють багато уваги дослідженням впливу культури на економічний розвиток як окремих територій, так і держав, зосереджуючись на аналізі соціально-економічних показників, стійкому розвитку і державному регулюванні сфери. Відбулася еволюція поглядів на роль культури в економічному розвитку: якщо раніше традиційні культури, звички, пов'язані з цим інституції, інфраструктура вважалися баластом, то зараз існує протилежна точка зору [8]. На початку 90-х років прийшло розуміння того, що культура є "загубленим" фактором у політиці економічного розвитку [9], і в 1992 році Світова комісія з культури й розвитку почала готувати політико-орієнтовану доповідь про зв'язки між культурою і розвитком.

Звіт-довідь комісії було представлено в 1995 році, під назвою "Наша творча різноманітність" — результат спільної роботи з науковими установами, митцями, неприбутковими організаціями, урядовцями. Підготовка такого доповіді започатковує новий шар аналітичних і кількісних досліджень зв'язків між культурою і розвитком, який в той же час потребує переосмислення концептуальних понять, нових підходів у побудові кількісних індикаторів, використання існуючої статистичної інформації [9, с. 3]. Також Комісією було рекомендовано публікувати щорічний звіт про Культуру й розвиток (як, наприклад, це робиться зі звітом про людський розвиток), з метою [8]:

— огляду основних тенденцій культури і економічного розвитку;

— спостереження подій, які впливають на стан культури в усьому світі;

— конструювання і публікація кількісних культурних індикаторів;

— висвітлювати добрі культурні практики місцевого, національного і міжнародного рівнів;

— презентувати аналіз специфічних тем загально-го характеру.

У фундаментальному звіті-довіді не тільки продекларовано наміри ЮНЕСКО щодо стратегії розвитку культури, поставлено ряд важливих питань, та зроблено особливий наголос як таких, що мають велике значення та потребують вивчення. Це [7, с. 8]:

— Які саме культурні і соціо-культурні фактори впливають на розвиток?

— Яким є культурний вплив соціального і економічного розвитку?

— Як культури і моделі розвитку пов'язані одне з одним?

— Як змінні елементи традиційної культури поєднуються з модернізацією?

— Які культурні складові індивідуального і колективного добробуту?

Однією з цілей дослідження "Наша творча різноманітність" було викликати резонанс, подібний до положень конференції 1992 року в Ріо-де-Жанейро, які започаткували активному впровадженню положень стійкого (sustainable) розвитку. І хоч цього не відбулось, тим не менш з того часу стали більш активно проводити дослідження, присвячені зв'язкам економіки і культури, та кількість публікацій з економіки культури різко зросла, з'явилися навіть спеціалізовані наукові журнали, присвячені економіці культурної сфери.

Підняття питання про вплив культури на соціально-економічний розвиток призвело до того, що зараз на рівні керівництва розвинутих країн, керівних органів Євроспільноти не підлягають сумніву значимість інвестицій в гуманітарну сферу. Практичною реалізацією цих ідей стає затвердження програм розвитку культури на рівні держав та об'єднань держав. Так, Європарламентом була розроблена і прийнята Програма розвитку культури спочатку до 2006 року, а потім на період 2007—2013 років. На заходи останньої програми було затверджено до виділення 400,0 млн євро, в тому числі [6, с. 10]:

— на багаторічні спільні проекти — 32%;

— на заходи кооперації — 29%;

— на спеціальні заходи — 16%;

— на підтримку європейських культурних установ — 10%;

— на підтримку аналізу, збору, розповсюдження інформації — 5%;

— на адміністративні витрати програми — 8%.

У програмі, що затверджена, також зазначається напрямок подальшого розвитку: рух від концепції "довкілля і розвиток" до концепції "культура і розвиток". Все це беззаперечно говорить про те, що на рівні керівних органів державних спільнот, урядів країн відбулася еволюція поглядів на роль культури в економічному розвитку: якщо раніше традиційні культури, звички, пов'язані з цим інституції, інфраструктура вважалися економічним баластом, то зараз домінує протилежна точка зору; навіть прийшло розуміння того, що культура є одним з ключових факторів у політиці економічного розвитку.

ВИСНОВКИ

Таким чином, існує декілька напрямків, які слід застосовувати в Україні при плануванні соціально-економічного розвитку культури в регіонах. Особливо актуально їх імплементувати для вирішення локальних завдань та при реалізації таких адміністративних функцій місцевих органів влади та органів державної влади:

— державне планування соціально-економічного розвитку, як на рівні виконавчих органів влади, так і місцевого самоврядування;

— виконання робіт із побудови інтегральних інди-

каторів соціально-культурного і соціально-економічного розвитку;

— впровадження нової політики розрахунку потреб суспільства й особистості в основних благах;

— розподіл державних коштів на розвиток культурної сфери між регіонами та районами.

Немає сумнівів, що культура активно впливає на розвиток як окремих територій, так і державних утворень, і це підтверджує політика, що проводиться керівними органами Євросоюзу, керівництвом розвинених країн; сподіваємося, що і в Україні невдовзі прийдуть до цього розуміння.

Література:

1. Culture and sustainability. — Directorate General of Cultural Co-operation. Department of Culture. Government of Catalonia. — Barcelona. — 2006. — 102 p. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — <http://www20.gencat.cat/docs/CulturaDepartament/DGCC/Serveis/informe%20angles.pdf>

2. 2006 Trendchart Report: Can We Measure and Compare Innovation in Services? — European Trend Chart on Innovation. — 2006. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — http://www.trendchart.org/tc_innovation_scoreboard.cfm

3. Ritenour Shown. Economics and Culture. By David Throsby. — Book review // The Quarterly Journal of Austrian Economics. — Vol. 6, No.2 (Summer 2003): 103-106.

4. McKinley Terry. Cultural Indicators of Development. — United Nations Research Institute for Social Development, UNESCO. — 1997. — 24 с. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — www.unrisd.org

5. Throsby David. Determining the value of cultural goods: How much (or how little) does contingent valuation tell us? — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — <http://culturalpolicy.uchicago.edu/CVMpapers/Throsby.html>

6. The Culture Programme (2007—2013). Established by the Decision No 1855/2006/EC of the European Parliament and of the Council, published in the Official Journal №L372 of 27 December 2006.

7. Our Creative Diversity: Report of the World Commission on Culture and Development. Summary Version. — 1996, Paris. — 66 p. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — www.unesco.org

8. Towards a World Report on Culture and Development. Constructing Cultural Statistics and Indicators. — United Nations Research Institute for Social Development, UNESCO. — 1997. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — www.unrisd.org

9. Griffin Keith. Culture, Human Development and Economic Growth. — United Nations Research Institute for Social Development, UNESCO. — 1997. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — www.unrisd.org

10. Melo David. Economic and Culture: Two case Studies in Columbia. // Proceedings of the International Symposium on Culture Statistics. Montreal, 21 to 23 October 2002. — UNESCO Institute for Statistics. — 2003. — 526 с. — [Електрон. ресурс]. — Спосіб доступу — URL — www.colloque2002symposium.gouv.qc.ca
Стаття надійшла до редакції 22.06.2009 р.